

SUMEJA KAPO

NEKE TIPIČNE FONETSKO-FONOLOŠKE OSOBINE *BOSANSKE ELIFNICE* IBRAHIMA BERBIĆA U ODNOSU NA DIJALEKATSKU BAZU I JEZIČKU TRADICIJU

Sažetak: U ovom radu bit će predstavljene neke tipične fonetsko-fonološke osobine *Bosanske elifnice* Ibrahima Berbića, koje su u funkciji ilustracije općeg pogleda na jezik navedenog djela zbog čega nije vršena opsežnija analiza koja bi značajnije proširila tekst. Analiza je pokazala da se specifičnosti Berbićevog jezika na ovom jezičkom nivou tiču zamjene glasa jat, čuvanja glasa h, provođenja / neprovođenja, u pisanju, određenih glasovnih promjena (jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika, jotovanje) te ostalih glasovnih promjena vezanih za asimilacije i disimilacije glasova i druge pojave. Većina uočenih osobina jesu odlike istočnobosanskog dijalekta, ali i pokazatelji svojevrsne koine koja je prisutna u ovom djelu, vjerovatno, kao posljedica poznavanja jezičke tradicije u Bosni, ali i tadašnje južnoslavenske jezikoslovne misli, te Berbićevog porijekla i školovanja.

Ključne riječi: alhamijado literatura, istočnobosanski dijalekt, Ibrahim Berbić, koine, predstandardni idiom, *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica*

Uvodne napomene

Kada govorimo o bosanskoj alhamijado literaturi, ne možemo a da ne spomenemo Ibrahima Berbića i dva njegova djela, oba štampa-

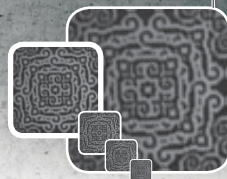
na u Istanbulu: *Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica (Haṭṭ-i Usmani ile Imlayı Cedīdesi Hāvī Elifbayı Bosnevī)*, o kojoj je i riječ u ovom radu, i *Bosanski turski učitelj (Boşnaqça Türkce muallimi)*, prva dvojezična tursko-bosanska i bosansko-turska gramatika. Prvo djelo štampano je 1886, a drugo 1893. godine.

Berbićeva djela obrazuju posebnu grupu alhamijado tekstova – gramatički i pravopisni priručnici – (Kalajdzija, 2012: 287–288). Navedena djela, kao i većina ostalih alhamijado tekstova, do skorijeg vremena tretirana su uglavnom u radovima koji se bave pitanjem arebice, njenog razvoja i reformi kroz koje je prošla, ili, ako je riječ o tekstovima poetskog karaktera, u radovima iz oblasti književne historije. Iako se određeni broj autora u svojim radovima bavi i jezikom alhamijado tekstova, s obzirom na značaj ove literature u proučavanju predstandardnih idioma bosanskoga jezika, što je već utvrđeno, s pravom se može očekivati veći broj studija koje se primarno bave njihovim jezičkim osobitostima.¹

Razloga ovakvog pristupa alhamijado literaturi bilo je više i bili su različite prirode.² Ipak, većina mogućih razloga zbog kojih je proučavanje jezika ove literature potiskivano u drugi plan do danas je

¹ Baveći se i ovim problemom, Kalajdzija (2013: 16–17) konstatira da je proučavanje jezika alhamijado književnosti važno iz više razloga, a neki od njih su: ova književnost jedan je od rukavaca predstandardnih idioma bosanskog jezika; posredni je nastavak srednjovjekovnog jezičkog izraza; značajna je za historijsku gramatiku, historijsku dijalektologiju, historiju literarnog i standardnog jezika; značajna je za praćenje razvoja predstandardnih idioma bosanskoga jezika, a posebno u odnosu na ostale književnojezičke tradicije u Bosni i Hercegovini; njen jezik potvrđuje svojevrsnu bosansku jezičku tradiciju u vremenu početka formiranja nacionalnih jezika, ali i udio iste u stvaranju novoštokavske koine u predstandardizacijskim procesima i ona se, kao konstitutivni element, uključuje u formiranje nekadašnjeg zajedničkog standardnog jezika za narode na srednjojužnoslavenskom prostoru.

² Razmatrajući ovo pitanje, Kalajdzija (2013: 15–16) navodi da bi razlog ove pojave mogao biti nedostatak dobrog metodološkog koncepta, ali i činjenica da se ovaj vid jezičkog izraza, kao izrazit specifikum bosanskog kulturnog naslijeđa sa elementima islamske kulture, u vremenu izučavanja zajedničke jezičke tradicije nije uklapao u politički koncept srpsko-hrvatskih kulturnih odnosa te, vjerovatno, da je na to utjecala i stereotipna predstava o osmansko-bosanskoj kulturnoj historiji.

otklonjena što je, uz činjenicu da se o ovom problemu sve više raspravlja, rezultiralo objavljivanjem novih radova o jeziku alhamijado literature, s tim da je ostalo još toga neistraženog što čeka sadašnje i buduće istraživače, prije svega bosniste.

Kada je riječ o djelu Ibrahima Berbića, gotovo da nema rada koji govori općenito o arebici ili njenoj reformi, a da se ne istakne uloga ovog autora – negdje se samo spominje kao jedan od reformatora, a u nekim radovima autor se posebno osvrne i na njegove inovacije u arebici. Tako Srđan Janković (1989) kaže: „Jednu od najkrupnijih figura u reformisanju arebice bez sumnje predstavlja Ibrahim Edhem Berbić.” Jedini rad koji je u potpunosti posvećen *Bosanskoj elifnici* jeste rad Adnana Kadrića (1999): „Jedan pogled na ortografske osobitosti arebice u *Bosanskoj elifnici* Ibrahima Berbića”, u kojem se autor osvrće i na osobine njegove arebice (inovacije u bilježenju glasa, posebno vokala), ali i na karakteristike u pisanju pojedinih vrsta riječi domaćeg porijekla kao i turcizama. Koliko je nama poznato, do danas nije bilo ozbiljnijih paleografskih i lingvističkih istraživanja *Bosanske elifnice*, a posebno ne onih koji se apliciraju na izvorni arebički tekst.

Napomene o korpusu istraživanja

Prije nego što predstavimo rezultate do kojih smo došli analizom jezika *Bosanske elifnice*, osvrnut ćemo se i na neke opće karakteristike ovog djela, njegovu strukturu i sadržaj. Za analizu nam je poslužio arebički predložak ovog djela koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod signaturom OS–18052. Ovaj priručnik ima 32 stranice. U to nisu ubrojane korice, koje nisu numerirane. Stranice su numerirane, a numeracija počinje brojem 2. Na prvoj stranici, koja nije numerirana, nema teksta. Svaka stranica uokvirena je vertikalnim i horizontalnim linijama. Dvije stranice su oštećene. To su stranice 17 (oštećena u lijevom, gornjem uglu – kraj prvog i drugog reda) i 18 (oštećena u desnom, gornjem uglu – početak prvog i

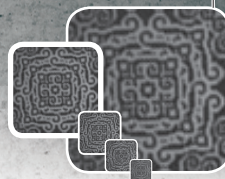

drugog reda). Broj redova nije isti na svakoj stranici i kreće se od 14 do 24 reda. Manzuma je pisana u distihu pa su stranice tog teksta podijeljene u dva stupca, gdje se u desnom navodi prvi, a u lijevom drugi stih, a ne jedan ispod drugog. Na prednjoj korici naveden je naslov djela, ime autora, vrijeme i mjesto štampanja. Na stražnjoj korici, na turskom i bosanskom jeziku, navedeni su podaci o mjestima u Carigradu na kojima se *Elifnica* prodavala: „Prodavalište u Carigradu na Babi-alskom drumu pod 46 numerom, u Erakil-efendinoj biblijoteki i Hakakima u štanpara i Ibrahim efendije dućanu”.

Mada je sam autor ne dijeli na određena poglavlja, *Elifnica* se sastoji iz tri tematski i strukturno posebna dijela. U prvom dijelu (2–8) autor nas upoznaje s ortografskim karakteristikama arebice kojom se koristi u djelu. Tom prilikom on prikazuje izgled svih grafema koji se upotrebljavaju i to u tri pozicije u kojima se mogu naći – inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj. U drugom dijelu (9–16) autor nabraja dvo-složne i višesložne riječi, ne dijeleći ih u posebne vrste ili semantička polja, a prilikom nabiranja, pored domaće leksike, donosi i mnogo turcizama. Prije toga, a u istom dijelu, prikazao je načine pisanja veze konsonant + vokal i to kombinacije svih konsonanata i svih vokala. Tek u trećem dijelu (16–22) možemo pratiti jezičke osobine na nivou rečenice. U tom dijelu Berbić govori o različitim naukama koje mogu koristiti čovjeku. Nakon ova tri dijela dolazi manzuma³ (22–30) u kojoj autor daje savjete o pravilnom načinu života, podsjećajući na neke osnovne vjerske propise i etička načela. Kako je i manzuma štampana uz ostali tekst, i mi smo je tretirali u našoj analizi jezika. Na posljednjim stranicama (30–32) štampan je tekst na staroosmanskom pod naslovom „Neke informacije o školama, učiteljima i učenicima”. *Bosanska elifnica* pisana je arebicom u kojoj se uočavaju određene inovacije u odnosu na arebicu Berbićevih prethodnika. Berbić uvodi posebne grafeme za glasove *nj*, *lj* i *c* te posebne grafeme za samoglasnike (up. Kadrić, 1999: 54). Kao ni većina ostalih autora alhamijado literature, ni Berbić ne pravi razliku između afrikatskih parova pa tako

³ O ovoj manzumi vidjeti više u: Kadrić (1999a).

par *dž* – *đ* bilježi grafemom *džim*, a par *č* – *ć* modificiranim grafemom *džim* (چ). Međutim, ono što je specifičnost u bilježenju afrikata kod Berbića jeste bilježenje glasa *ć* koji se redovno bilježi već spomenutim grafemom. Ovaj glas se u većini predstandardnih alhamijado tekstova bilježi grafemom *kef* što dodatno otežava transkripciju ovih tekstova. Ovom prilikom nismo u mogućnosti ponuditi kompletnu transkripciju djela zbog njegove obimnosti, ali se u primjerima s navedenim stranicama pojavljivanja koji će kasnije biti navedeni daje pregledno stanje nekih jezičkih fenomena koji su obrađeni.

Fonetsko-fonološke osobine

Analiza je pokazala da se na ovom jezičkom nivou uočavaju tipičnije karakteristične pojave:⁴ prisutna su sva tri refleksa glasa *jat*; glas *h* čuva se na svom etimološkom mjestu, ali se javlja i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto; pojedine glasovne promjene nisu provedene u pismu: jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika, jedan primjer starog i jedan novog jotovanja, te ostale glasovne promjene koje se javljaju sporadično, a vezane su za asimilacije i disimilacije glasova i druge pojave.

Zamjena glasa *jat*

Što se tiče glasa *jat*, u *Bosanskoj elifnici* se javljaju sva tri refleksa ovog glasa.

Lekseme⁵ s **ijekavsko-jekavskom** zamjenom *jata*:

⁴ Kompletna fonetsko-fonološka analiza nije vršena zbog metodološkog pristupa.

⁵ Ovom prilikom, a zbog ograničenosti prostorom, neće biti navedeni svi uočeni primjeri, ali je broj navedenih oblika relevantan za donošenje valjanih zaključaka. To su, prije svih, primjeri leksema koje se javljaju u prvom dijelu *Bosanske elifnice* (pojedinačno, bez konteksta), osim u slučajevima kada za određenu jezičku osobinu nema drugih primjera, kao i primjeri koji su različiti paradigmatički oblici jedne iste lekseme. Navedeno se odnosi na primjere svih, ovdje predstavljenih, jezičkih osobina.

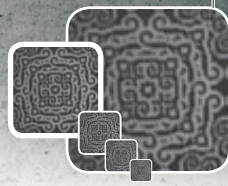

ě > ije:

u subotu, nedelju, ponedjeljnik, utornik, *srijedu*, četvrtak – u ovo šest dana... (16); smrdela mesa ni uzkisla jela ne jesti, van onako kao što u zdravonauci *slijedi* (17); što god se na sveučilištima uči, *svijeu* nauka glava i temelj je (18); *ovijem* se čoveči razum razvija (18); od dvadeset hiljada *riječi* ibret je rodova i iznimaka nejma (18); arabski jezik naj širi i mlogo vjestni i *sladoriječni* je (18); (zvjezdarstvo) o suncu, mesecu i *zvijezdama* (18); *dvije* stotine i šeset i pet milijona *bjelana* (...) ima (19); *prije* nekoliko vjekova u nauci, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učeveni u svetu (19); od *unaprijed* snovanja (...) idi (21); *umrijet* neće nitje stvoren (22); što se rađa to *pomrije* (22); biži vazda od hajoša da ne trošiš u *grijehe* groša (24); ja velika jada od kafira i munafika, i žalosti od *griješni* fasika (24); ti ne *uvrijedi* nikoga (24); vazda idi po Božijoj *zapovijedi* (24); ne padaj mucu u ruku, na oba *svijeta* da budeš u safaluku (25); derž se *vavijek* ti na pravdi (25); baci *lijenost*, nikoga ne laskaj (27); gladan, ugrijan u *rijeku* ne zalazi (27); ne nosaj ćurka ni pritoplo *odijelo* jer u zimi oznojićeš tjelo (29); kad ti konj pod gralom zatiče, ako je sakagija na čoveka pričice / cjelu familiju zamoriće, doktore koji ih uzalud *liječe* / jer njojzi nejma *lijeka*, opasnija je od frenjka (29).

ě > je:

jedna godina dvanaest *mjeseci* (16); *ljeti* kad je vrućina, lahko laneno, a u zimi vuneno *odjelo* obuci (17); *djete* devet, star osam, a mladić i *sredovječni* sedam savata da spava (17); *tjelesa* jedno s drugim ne sjedinivši se (18); arabski jezik naj širi i mlogo *vjestni* i *sladoriječni* je (18); (zvjezdarstvo) o suncu, mesecu i *zvijezdama* (18); *dvije* stotine i šeset i pet milijona *bjelana* (19); *prije* nekoliko *vjekova* u nauci, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učeveni u

svetu (19); i sa svojim naukama *čjeli* svijet nadvladali (19); zbog nesloge mloga *mjesta* svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo podpali (19); *vjeronauka* uči čoveka kako će napraviti Boga (...) i *mjerenje* grijehoe i sevabe (...) *vjerovati* i kako će (...) ramadan postiti, sadaku *djeliti* (20); idi (...) od *l'jenosti*⁶ (21); a što je zapovijedilo da se radi, osim sevabe, čovek više zdravlje i bogatstvo dobije i lahko uživa (...) i *va-vjek* veso je (21); i čim što zaboli i na vudžudu postane nama *vještu* hećimu ići (21); u dadnji *nevješto* postupali i u poslu nesretni bili te u kratku vremenu bogatstvo izgubili (21); kroz svako *tjelo* prodiraju (23); hajr i šer ameli se *izmjeriće* (24); ne psuj *vjere* ni imana (24); krivo ne *mjeri* niti laži (25); ti vrši *besjedu* Lukmanovu, pojednoć u hefti (26); *umjereno* pi(j) i jedi (26); vazda *l'jepo besjedi*, sa ulemom *uvjek sjedi* (26); čuvaj se livata i zinaluka da ne dobiješ katara i frenjka / jer je to *neizkorjenita* muka, mlogi što dopadne *dovjeka* kuka (26); ti nemogu odgojit *djece* (26); budi ravan a ne *tjesan* (26); ne jadi, ne *osjecaj* nade (27); na kišu, na *vjetar*, na zimu ne izlazi (27); *pješke* nek nejde daleko (27); ne *sjedi* u njemu u množini, u *sjenu* (28); ne nosaj ćurka ni pritoplo odijelo jer u zimi oznojićeš *tjelo* / pa iduć kući jal na *sjelo*, ako skineš se javno je umorilo (29); koji dopadne ovakom ogramaku, *l'jeka* mu nejma van dojde u (r)aku (29); opasne bolesti dobije se, koje lahko ne *l'ječe* se (30).

Lekseme s **ekavskom** zamjenom jata:

ě > e:

nekoliko *reči* o naukama (16); i sa svijetom razgovorit i proveselit se *treba* (16); u subotu, *nedelju*, *ponedeljnik*,

⁶ U transkripciji primjera u kojima su glasovi *l* i *j* došli u kontakt nakon kraćenja dugog jata korišten je apostrof (') kako bi se izbjeglo čitanje ovih primjera na način kao da je ostvareno jekavsko jotovanje. Napominjemo da se u primjerima u tekstu također upotrebljava apostrof kao oznaka glasa *ajn* u riječima arapskog porijekla.

utornik, srijedu, četvrtak – u ovo šest dana *deca* da uče nauke i pišu (16); *čovjeku* dosta je jedan sat popodne, i jedan *pred* večer, i dva iza večere prošetati i odmoriti se (16); in-sanska hrana: meso, zelen, *hleb* i voće (17); on (prirodopis, S.K.) pokazuje nam što je korisno za *upotrebiti* (18); ovijem se *čovječi* razum razvija (18); (zvjezdarstvo) o suncu, *mesecu* i zvijezdama (18); zemlja kao lopta obla je, na pet komada *razdjeljena* (19); prije nekoliko vjekova u nauci, u zanatima naj stražnji, a danas sinovihim naj učevni u *svetu* (19); vjeronauka uči *čovjeka* kako će napraviti Boga (...) i sve mrtvog insana oper *proživljenje* (...) vjerovati (20); što god je *grehota* raditi, to i zdravlju škodi (21); naj *pre* din i iman nauči (22); *goreće* u paklu kao bukovina (22); oni se u svašto *pretvaraju* (23); imanli fasihi svoj grijeh *odgoreće* (24); ne ubi bigajrihak *čovjeka*, na ovo je sve Božija *zapreka* (26); zimi čuvaj se od znojila, od mulježi vode i *pretopla* jela (28).

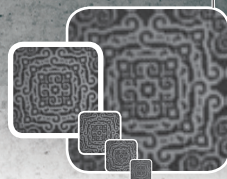
Lekseme s **ikavskom** zamjenom jata:

ě > i:

s *dvima* noktama (4); i sa svojim naukama cjeli svijet *nadvladali* i sve dohodke i trgovine sebi *priokrenuli* (19); a što je *zapovidijo* da se radi, osim sevabe, čovek više zdravlje i bogatstvo dobije (21); *biži* vazda od hajoša (24); ne nosaj ćurka ni *pritollo* odijelo (29).

Kao što se iz primjera može vidjeti, prevladava ijekavsko-jekavska zamjena jata. Nakon nje, po brojnosti, dolaze lekseme s ekavskom, a tek onda s ikavskom zamjenom ovog glasa. Svakako, pri tumačenju ove pojave ne smije se zanemariti ni sljedeće: prvo, broj leksema s ijekavsko-jekavskom zamjenom jata jeste veći, ali u mnogim slučajevima riječ je o različitim padežnim oblicima iste lekseme: *svijet*, *svijetu*, *svijetom*, i sl.; i drugo, jedan dio leksema s ekavskom zamjenom jata jesu lekseme u kojima je taj ekavizam fonološki uvjetovan:

napredovanju, grehota, zapreka, itd. Ipak, ovakva pojava sasvim je očekivana s obzirom na to da je Berbić djelovao na području Tuzle koje pokriva istočnobosanski dijalekt za koji je i karakteristična spomenuta zamjena jata (v. Halilović, 2005: 17). Međutim, javlja se nešto više leksema s jekavskim tamo gdje bi, po pravilima zamjene, trebao doći ijekavski refleks ovog glasa: *pripovjedanje, odjelo, djete*, itd. Ova pojava nije nepoznata govorima spomenutog dijalekta (v. Halilović, 2005: 17). Također, uočen je i primjer u kojem nije došlo do kraćenja dugog *ije*: *sladoriječni*, te primjer ijekavske zamjene na mjestu gdje se očekuje, fonološki uvjetovana, ekavska zamjena: *griješni*. Kao što se može i vidjeti, javljaju se različiti primjeri iz različitih kategorija, fonetski (*grehota, zapreka*, i sl.), morfološki (*zvjezdarstvo, tjelesa*, i sl.) i leksički (*biži*) uvjetovanih zamjena ovog glasa. O pitanju zamjene jata u Berbićevim djelima i ranije je bilo riječi. Tako Vajzović (2005: 208) pitanje ekavske zamjene jata u *Bosanskom turskom učitelju* Ibrahima Berbića objašnjava konstatacijom da su roditelji ovog autora porijeklom iz Srbije (Užice ili Šabac). Vajzović dalje navodi da je Berbić rođen u Bosni, gdje je i proveo veći dio svog života (Orašje na Savi). Prvo, da bismo ekavizme u analiziranom tekstu tumačili navedenim Berbićevim porijeklom, moramo dokazati da su Berbić i Užičanin ista osoba. Naime, za takvo što, prije svega, treba uraditi analizu rukopisnog primjerka elifnice u kojoj se kao autor javlja Ibrahim Užičanin. Iako ortografija, ali i sadržaj⁷, upućuju na to da je, zaista, riječ o istom autoru, do danas nije urađena analiza jezika ovog rukopisa na osnovu koje bismo to mogli i sa sigurnošću potvrditi. Drugo, i da je riječ o istom autoru, ostaje pitanje koje se odnosi na područje njegovog rođenja i boravka u Bosni. Ako je riječ o Orašju, onda možemo očekivati ikavsko-jekavsku zamjenu jata i ekavsku u grupi *rě* (v. Halilović, 2005: 42), ali ne i ijekavsku koja se, kako smo vidjeli na primjerima, veoma često sreće u analiziranom tekstu. Uočeni ikavizmi inače su karakteristika govora tuzlanske oblasti (Brabec, 2012: 63), ali je moguće i da su odraz ikavskog pisanog manira jer je Berbić, sigurno, poznao jezičku tradiciju u Bosni

⁷ O sadržaju ove elifnice, kao i o nekim njenim ortografskim osobitostima, vidi u: Nametak, Alija (1982).

pa i ovaj pisani manir koji je jedna od najprepoznatljivijih jezičkih osobina alhamijado literature.

Ukoliko bi se dokazalo da je Berbić zapravo i Užičanin, onda bi se ekavizmi trebali tretirati i kao odraz dijalekatske baze područja odatle potječe – iako nije rođen i nije boravio na tom području, sasvim je očekivano da je jezičke osobine tog dijalekta mogao usvojiti preko svojih roditelja – a ne samo kao odraz dijalekatske baze područja na kojem je boravio. Uz to, ako bi se dokazalo i to da su ikavizmi, zaista, odraz ikavskog pisanog manira, onda bi navedeno, pored ostalih jezičkih osobina, svjedočilo o tome da je na izraz *Bosanske elifnice* utjecala svojevrсна jezička koine.

Čuvanje glasa *h*

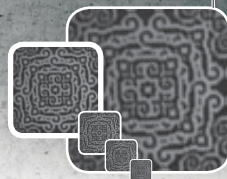
Kada je riječ o **glasu *h***, analiza je pokazala da se on dosljedno čuva na svom etimološkom mjestu. Sporadično se javljaju primjeri u kojima se glas *h* izgubio te primjeri u kojima se javlja u poziciji u kojoj mu po etimologiji tu nije mjesto. Glas *h* na svom etimološkom mjestu javlja se u svim pozicijama – inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj.

Inicijalna pozicija:

i po zlu putu *hodaju* (16); insanska *hrana*: meso, zelen, *hleb* i voće (17); idi (...) od sa *hrđavim* drugovanja (21); star i šugav, boljeslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod him *hitro* uvehnu (26); polićete kiša *hladna* (27); nedrago sebi ne dovodi da ti tvoje srce ne *hudi* (27); bez *hrena* mesa ne vari sebeka (29).

Medijalna pozicija:

na podne i naveče pojesti taze i *lahko* jelo (17); što god *truhne* nem i smrad daje (17); kazuje nam (zemljopis, prim. aut. S. K.) da je (...) jedno hise *suha* i na *suhu* koliko ima

naroda (19); prođ se *kahve* i *duhana* (25); star i šugav, boljleslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod him hitro *uvehnu* (26); đe se tuguje i jadi, i *ćuhne* i smrdi, tu ne idi (27); bokluk i moćar oko kuće, đubre i *truhlež* bunde i voće (28); vavjek meso jedavši, zube ne čistuće, *truhobolju* i opasne bolesti dovuće (28); ne jedi teška ni *ćuhla* jela, ni mlogo voća, ni meda, ni kisela (28); još kad se napije hladne vode, ilti pojede studene *zahlade* (29); traži sebi čista *duha* (29); alafranga na krevet lezi i napose jedi da te *truhobolja* i fre-njak na *nahudi* (30).

Finalna pozicija:

vasduh (11); *dah* (12); *duh* (12); *strah* (14).

Što se tiče primjera u kojima se glas *h* izgubio, ta pojava zabilježena je u leksemi *hljeb*, gdje je upisano *ljeb* (13), što je, uistinu, neočekivana pojava. Na drugom mjestu javlja se *hleb* (insanska *hrana*: meso, zelen, *hleb* i voće, 17) kako se po etimologiji i očekuje. Pored ovog primjera, uočen je i jedan u kojem se izgubilo finalno *h*: da t se srce ne oprži, *odma* volju ti uvaži (28). Pojava glasa *h* u poziciji u kojoj mu nije mjesto po etimologiji uočena je u sljedećim primjerima: *hašov* (11); *hidoloklonaca* 604 milijona (20), star i šugav, boljleslikav nek se ne ženu jer život skrati i porod *him* hitro *uvehnu* (26).

Predstavljeno stanje pokazuje utjecaj dijalekatske baze na jezički izraz ovog autora jer, kako je poznato, čuvanje glasa *h* odlika je govora muslimana na području istočnobosanskog dijalekta (Peco, 1989: 188, Halilović, 2005: 19), ali i bosanskog jezika uopće. Pored toga, u govoru muslimana tuzlanskog kraja ovaj glas na početku riječi nije nepoznata pojava (Brabec, 2012: 71). Dva primjera u kojima se javlja gubljenje spomenutog glasa sporadična je pojava s obzirom na to da je riječ o samo dvjema leksemama, od kojih se u jednoj od njih na drugom mjestu glas *h* bilježi. Ova pojava, eventualno, mogla bi biti i posljedica propusta prilikom štampanja.

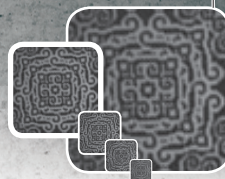

Provođenje / neprovođenje glasovnih promjena

Prilikom iščitavanja teksta *Bosanske elifnice* uočena je i pojava vezana za provođenje ili neprovođenje glasovnih promjena u pismu: jednačenje suglasnika po zvučnosti, gubljenje suglasnika i jotovanje. Tako se javlja znatan broj leksema u kojima nije provedeno **jednačenje suglasnika po zvučnosti**:

koji ne radu, van *ležkare* i *bezposlen* po sokacima i kahvama skitaju i igraju se (16); nipošto usmrđela mesa ni *uzkisla* jela ne jesti (17); on (prirodopis, S. K.) pokazuje (...) šta nam je škodljivo za *odkloniti* (18); *arabski* jezik naj širi i mlogo vjestni i sladoriječni je (18); da turski jezik naučiš upotrebi (...), a za *arabski* „Tashilut-ta'rif” (18); i sa svojim naukama cjeli svijet nadvladali i sve *dohodke* i trgovine sebi priokrenuli (19); zbog nesloge mloga mjesta svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo *podpali*, u svakom *napredku* daleko su izostali (19); idi (...) od gajb *odkrivanja* (21); kolko god su ljudi svojoj djeci velik kapital i mal ostavljali, mlogisu jal u *bezposlicu* potrošili (21); teško onom ko *drugčije* vjeruje (22); čuvaj se livata i zinaluka da ne dobiješ katara i frenjka / jer je to *neizkorjenita* muka, mlogi što dopadne dovjeka kuka (26).

Navedeni primjeri govore o upotrebi etimologijskog odnosno morfološkog principa u zapisivanju ovih i sličnih primjera. Ova pojava karakteristična je i za druge autore alhamijado literature (v. Kalajdžija, 2011: 283–284) kod kojih se – za razliku od Berbića, kod koga je ova pojava dosljedna – javlja kolebanje između upotrebe fonetskog ili etimološkog principa u pisanju ovakvih i sličnih primjera. Kako je navedena pojava karakteristična za alhamijado predstandardni idiom, ali i ostale predstandardne idiome, možemo reći da je u pitanju postojeća tradicija koju Berbić, kao obrazovan autor, poznaje.

Što se tiče **gubljenja suglasnika**, ono nije realizirano u sljedećim primjerima:

on (prirodopis, S. K.) pokazuje nam što je *koristno* za upotrebiti (18); ne psuj vjere ni imana, niti *svetca* ni dina (24).

U analizi primjera uočen je i sljedeći primjer: ti moraju osiromašiti, *opastne* bolesti dopasti (16), gdje je upisano *t* u poziciji u kojoj mu nije mjesto po etimologiji, vjerovatno po analogiji pod utjecajem leksema u kojima se nije realizirala navedena glasovna promjena tipa *koristno* i sl.

Kada je riječ o **jotovanju**, javljaju se primjeri u kojima je ova alternacija provedena, ali i primjeri u kojima nije zabilježena ta pojava. Tako se javlja primjer provedenog starog jotovanja: sina nejma nitje *rođen* (22) i primjer provedenog novog jotovanja u skupini *-st*: *lišće* opada (17). Uočeni su i primjeri jekavskog jotovanja: idi (...) od *smrđela* jela i mlogog džima'a (21); *đe* se tuguje i jadi, i ćuhne i smrdi, tu ne idi (27), što je karakteristika pojedinih govora tuzlanskog kraja (Brabec, 2012: 69). Što se tiče primjera u kojima nije provedeno jotovanje, opet je riječ i o starom i o novom jotovanju, ali u drugim kategorijama. Staro jotovanje nije provedeno u primjeru: viši dijo *divjaci* i mrkalji su (19), a novo u: l'jeka mu nejma van *dojde* u (r)aku (29).

Nedosljedno provođenje jotovanja karakteristika je govora u tuzlanskoj oblasti (Halilović, 2005: 20). Nedosljednost u provođenju jotovanja općenito, kao i činjenica da se u određenim kategorijama, u kojima se u tuzlanskoj oblasti jotovanje provodi, ovdje ne realizira, a u drugim, specifičnim za ostale oblasti istočnobosanskog dijalekta ili druge dijalekte, ipak realizira, govori o tome da stanje u dijalektu ne mora biti jedina instanca koja tumači stanje razvoja jezičkog izraza. Stoga ovu pojavu treba posmatrati kao dio šire jezičke nadogradnje i jezičke tradicije, tj. kao svojevrsnu koine.

Asimilacije i disimilacije

U analiziranom djelu uočena je i pojava asimilacije i disimilacije glava. Tako se u sljedećim primjerima javlja **asimilacija samoglasnika**: kad sve izgube, oper zanat i nauka ih l'jepo *izdržavo* je (21–22), u Džehennem baš *propo* je (22) i **disimilacija suglasnika** (**mn** > **ml**): zbog nesloge *mloga* mjesta svoje gospodstvo izgubivši pod evropsko sudstvo podpali (19).

Ostale glasovne promjene

Pored navedenih fonetsko-fonoloških osobina *Bosanske elifnice*, sporadično se javljaju još neke:

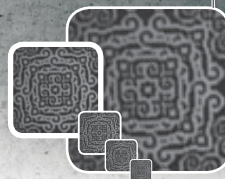
pt > t: *tica* (9); **hv > f**: što On *fali* ono radi (25); **štakavizam**⁸ u korijenu riječi: *štap* (14); **supstitucija vokala**: *zaklonjati* (15); *kokuruzi* se siju (17); prvo je Evropa naj *minja* (19); svakome dobar biti i *ljubezan* (...) da bude (20); i tko *vjeruva* Boga na troje (22) (up. Peco, 1989, Halilović, 2005; Brabec, 2012).

Zaključak

Ovaj rad predstavlja skroman doprinos proučavanju jezika alhamijado literature na bosanskom jeziku. Na značaj proučavanja ovog jezičkog izraza osvrnuli smo se u uvodu ovog rada. Činjenica je da se potpunija i detaljnija slika Berbićevog jezika može dobiti tek nakon proučavanja osobina na svim jezičkim nivoima te komparacijom jezičkih osobina *Bosanske elifnice* i *Bosanskog turskog učitelja*, ali zbog ograničenosti i prostorom i tipom ovog rada, odlučili smo se za predstavljanje osobina na fonetsko-fonološkom nivou. Jedan

⁸ Karakteristika koja se javlja u istočnom dijelu tuzlanske oblasti (Halilović, 2005: 19).

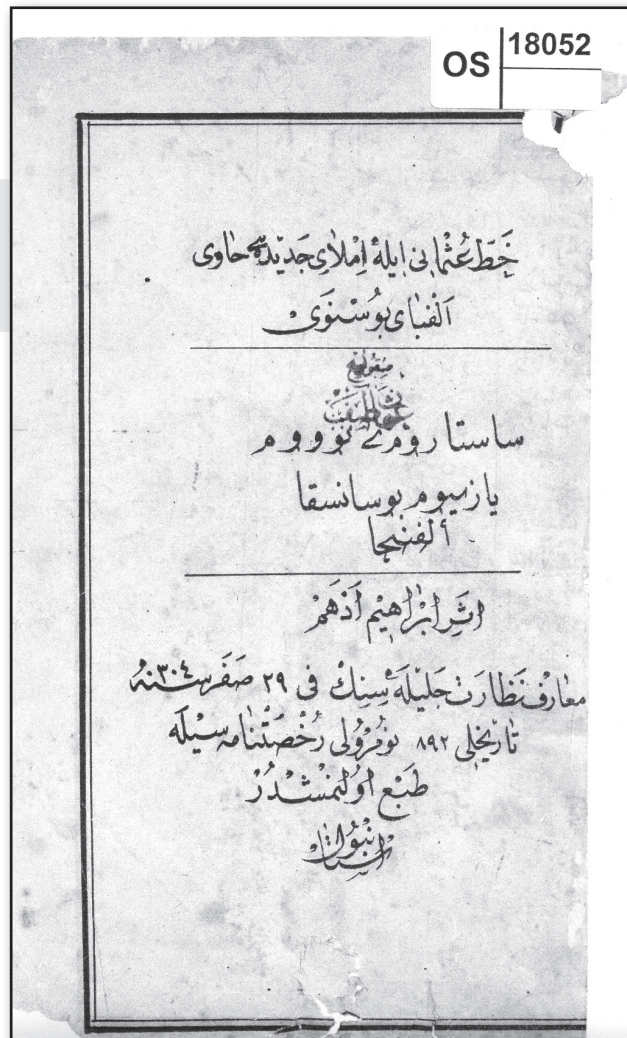

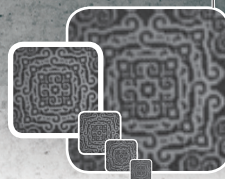

od razloga za to jeste i činjenica da se zbog strukture i sadržaja djela najviše specifičnih osobina Berbićevog jezika ispoljilo upravo na ovom jezičkom nivou. Drugi razlog jeste taj što upravo ove osobine svjedoče o utjecaju svojevrzne koine na jezički izraz Ibrahima Berbića, a opravdano je očekivati da bi se broj osobina koje svjedoče o istom samo povećao ukoliko bi se analizirali i ostali jezički nivoi. Neke osobine koje svjedoče o utjecaju koine jesu nedosljednost u provođenju jotovanja te ekavizmi ukoliko se dokaže da je Berbić porijeklom iz Srbije, kao i ikavizmi za koje, s pravom, možemo pretpostaviti da su ne samo odraz dijalekatske baze nego i ikavskog pisanog manira. Inače, zbog svoje specifičnosti, zamjena jata privukla je i najviše pažnje u ovoj analizi. Podsjećamo da se u analiziranom djelu javljaju sva tri refleksa ovog glasa. Ijekavsko-jekavska zamjena jata prevladava, ali su i lekseme s ekavskom zamjenom veoma često u upotrebi. Broj leksema s ikavskom zamjenom jata dosta je manji u odnosu na prethodne dvije. Međutim, činjenica je da je otvoreno pitanje gdje počinje utjecaj jednog, a gdje završava utjecaj drugog organskog idioma, kao i pitanje utjecaja pisanog manira, što govori o utjecaju svojevrzne jezičke koine zabilježene u Berbićevom djelu. Ostale specifičnosti jezičkog izraza Ibrahima Berbića tiču se čuvanja glasa *h* – čuva se na svom etimološkom mjestu u svim pozicijama, ali se javlja i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto (*hašov*, *hidoloklonac*) – neprovođenja određenih glasovnih promjena u pismu – najvjerovatnije zbog toga što je to pravopisna crta koja inače karakterizira predstandardni alhamijado idiom, ali i druge predstandardne idiome – te ostalih glasovnih promjena koje se javljaju sporadično, a vezane su asimilacije i disimilacije glasova te druge pojave – neke od njih su odlike istočnobosanskog dijalekta u cjelini, a neke pojedinih njegovih govora. Zbog svega navedenog, možemo zaključiti da većina uočenih osobina upućuje na istočnobosanski dijalekt kao bazu na kojoj se razvijao jezički izraz Ibrahima Berbića, ali i da su neke od njih odraz poznavanja jezičke tradicije u Bosni, kao i tadašnje južnoslavenske jezikoslovne misli, te Berbićevog porijekla i školovanja. Na kraju, možemo reći da *Bosanska elifnica*, s unaprijed koncipiranim i praktičnim razlogom pisanja, predstavlja jezički izraz koji može

razumjeti grupacija kojoj je namijenjen; koji je teritorijalno i dijalekatski ograničen; u kojem se uočava utjecaj jezičke tradicije; koji je pisan na prepoznatljivom grafijskom sistemu, tj. arabici i u kojem se uočavaju jezičke osobine iz različitih organskih idioma i pisanog manira te određena unutarnja „norma”. Zbog svega navedenog, ovo djelo, a u okviru alhamijado jezičkog izraza, ulazi u sastav predstandardnih idioma u kojem se ispoljava i utjecaj jezičke koine, što implicira i neka druga, nova istraživanja.

Faksimil naslovne stranice Bosanske elifnice

SOME TYPICAL PHONETIC-PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF *BOSNIAN PRIMER* OF IBRAHIM BERBIĆ IN REGARD TO DIALECT BASE AND LANGUAGE TRADITION

Summary: This work is a small contribution for studying language of Bosnian aljamiado literature. In this work we commented some of typical phonetic-phonological performances of Berbić's *Bosnian Primer*, printed in Istanbul in 1886. Before language analyze are given some basic remarks about attitude of scientific publicity towards aljamiado texts and this text in particular. This primer is usually mentioned in works that are overall based about question of arebica and its reform. However work of Adnan Kadrić (1999) – „View of the orthographic peculiarities of the Arabic alphabet in *Bosnian Primer* of Ibrahim Berbić” – is fully dedicated to this work. In it are shown the results of analyze of orthographic specifications of this work, and author addressed the way of writing individual types of words not just domestics origin but turcizams also. In our work are brought the results of language analyze of the same work. Analysis shown that specifics of Berbić's linguistics expression on phonetic-phonological plan refer to reflex of voice jat, keeping voice *h*, realization / non-realization, in a letter, some of voice changes and the other voice changes related to assimilations and dissimilations of voices and the other appearances. Surely central question in linguistic analyze of this work is reflex of voice jat in same work. In this work ijekavian-jekavian replacement of jat prevails, but lexemes with ekavian replacement are used very often. Number of lexemes with ikavian replacement is quite lesser in regards to lexemes with ijekavian-jekavian or ekavian replacement. Most of the observed characteristics are features of the Eastern Bosnian dialect, but also indicators of a kind koine that is present in this work, probably as a result of knowing the language tradition in Bosnia, but the former South Slavic linguistic thought and Berbić's origin and education.

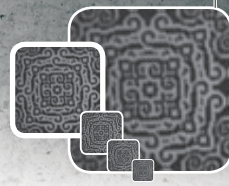
Keywords: aljamiado literature, Eastern Bosnian dialect, koine, pre standardized idiom, Ibrahim Berbić, *With the Old and the New Alphabet to the Bosnian Primer*

Izvor

Berbić, Ibrahim Edhem (1886), *Ḥaṭṭ-i ‘Usmani ile Imlayı Cedīdesi Ḥāvī Elifbayi Bosnevī (Sa starom i novom jazijom bosanska elifnica)*, Istanbul; arebički predložak čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, sign. OS-18052

Literatura

- Brabec, Ivan (2012), „Govor Tuzle i okolice”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga X, Institut za jezik, Sarajevo, str. 51–243
- Halilović, Senahid (2005), „Bosanskohercegovački govori”, u: Monnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, str. 15–53
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Janković, Srđan (1989), „Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (Uticao ideja Vuka Karadžića)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 38/1988, Sarajevo, str. 9–41
- Kadrić, Adnan (1999), „Jedan pogled na ortografske osobitosti arabice u Bosanskoj elifnici Ibrahima Berbića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 47–48/1997–98, Sarajevo, str. 53–66
- Kadrić, Adnan (1999a), „Jedna pedagoško-didaktička manzuma Ibrahima Edhema Berbića”, *Takvim*, Sarajevo, str. 325–347
- Kalajdzija, Alen (2011), „Osobenosti bosanskoga jezičkoga izraza *Makbuli-arifa*”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXII, Sarajevo, str. 273–288

- Kalajdzija, Alen (2012), „O klasifikaciji bosanske alhamijado književne tradicije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXIII, Sarajevo, str. 277–289
- Kalajdzija, Alen (2013), *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu. Ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo
- Nametak, Alija (1982), „Jedan bosansko-turski aljamiado rukopis”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga VII–VIII, Sarajevo, str. 177–191
- Peco, Asim (1989), *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, IV izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Vajzović, Hanka (2005), „Alhamijado književnost”, u: Monnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, str. 175–217